

зервативних елита, којима су припадали и људи попут Нојрата, Шахта, Бломберга и виших званичника министарстава војске, спољних послова и економије, али не и нацисти којима је принцип деловања меком силом био стран.

Ипак, без обзира на изнете замерке, мора се закључити да је ова књига резултат изузетно озбиљног и опсежног истраживачког рада који значајно доприноси бољем разумевању немачке експанзије у овом делу Европе и начина на који је немачка мека сила деловала. Упркос озбиљности теме, стил писања је, у најбољој традицији англо-америчке историографије, једноставан и питак, прилагођен не само академској већ и широј читалачкој публици. Гросова монографија би могла бити веома корисна истраживачима који се баве европском међуратном историјом и местом Краљевине Југославије у њој.

Перица ХАЦИ-ЈОВАНЧИЋ

Др Зоран Лакић.
Духовне вертикале Црне Горе.
Цетиње: Светигора, 2016.

Недавно се појавила једна јединствена књига о историји духовности Црне Горе. Оваквих књига нема нити у историографији Црне Горе, али ни на некадашњем ширем југословенском историјском простору. Јединствена је по томе што се у њој појава духовности посматра као један од значајних историјских процеса дугог трајања, али и као особена историјска појава у дуговековној историји Црне Горе. Књига *Духовне вертикале Црне Горе* се појавила на Цетињу у оквиру посебне едиције „Библиотека Св. Петра Цетињског“, штампане у издању Издавачко-информативне установе Митрополије црногорско-приморске Светигора и са „Благословом Архиепископа цетињског, Митрополита црногорско-приморског, Егзарха свештеног трона пећког Г. Амфилохија“.

Аутор књиге је академик Зоран Лакић, међу историчарима савремене историје на југословенском историјском простору данас један од најистакнутијих и најугледнијих научних ауторитета, који пред агресијом транзиције активно и отворено брани хуманистичке

ставове, заступајући доследно природно-историјско схватање историје. У области друштвених наука, један је од најистакнутијих академика Црногорске академије наука и умјетности у Подгорици, професор емеритус, доследан неговатељ Његошеве духовности, која није спорна ни у једном времену. Зоран Лакић је предавао на многобројним домаћим и иностраним универзитетима: у Паризу, Москви, Берлину, Јерусалиму, Атини, Букурешту и др. На париској Сорбони је био члан Комисије за одбрану доктората. У исто време учествовао је активно у друштвеном животу Црне Горе.

Књига коју представљамо је Лакићев пионирски подухват у области изучавања појаве духовности као историјског феномена у историји Црне Горе, али и анализе сложене филозофско-историјске структуре ове историјске појаве уопште. Академик Зоран Лакић у својој књизи заступа схватање да је духовност једна од најважнијих појава дуговековне историје Црне Горе. Треба нагласити да је, под утицајем посебних историјских околности, изучавање духовности као историјске појаве запостављано и игнорисано међу историчарима савремене историје у значајној мери.

У историографији 20. и 21. века усамљени су истраживачки радови из црквене историје, а уколико су се појављивали, односили су се највише на улогу и значај Ватикана на нашу историју, објавио их је највише академик Српске академије наука у Београду Драгољуб Живојиновић. У Београду у Институту за новију историју Србије започета су 90-их година 20. века истраживања православља докторском дисертацијом Гордане Живковић, која се данас бави социологијом религије. Међу запаженим радовима Живковићева је 2006. објавила књигу *Црква и криза политичке заједнице*. Сарадница истог института Радмила Радић 1993. је одбранила докторат „Држава и верске заједнице у НР Србији 1945–1953“.

За сагледавање структуралних појава у нашој друштвеној свести важно је изнети чињеницу да је изван методолошког интереса савремене историографије остала дисертација нобеловца Ива Андрића „Развој духовног живота у Босни под утицајем турске владавине“, коју је он још 1924. годне поднео из Сарајева за стицање докторске дипломе Филозофског факултета Универзитета Карла Франца у Грацу. Предмет Андрићевог истраживања било је, између осталог, ширење ислама и утицаја исламских социјалних и административних институција, као и духовни живот католичког становништва у тим условима и историја Српске православне цркве.

Изучавајући духовне вертикале Црне Горе, Зоран Лакић се концентрисао на улогу и значај *духовника* – истакнутих историјских личности, што чини основу садржаја његове књиге. Међу њима су: Свети Сава, Свети Василије Острошки, Свети Петар Цетињски, др Гаврило Дожић и владике црногорске из владарске породице Петровић-Његош, међу којима аутор чувене „Луче Микрокозме“ Петар Други Петровић-Његош.

Зоран Лакић констатује да су у историји Црне Горе први духовници били и први државници. За историју Црне Горе као битно уочава да се ради о вишевековном односу цркве и државе, као и да је држава у Црној Гори велики дужник цркве. На данашњој територији Црне Горе почетак хришћанства је означен од четвртог века наше ере. Мисионари Тирило и Методије своју мисију су наставили који век касније. Миланским едиктом од пре 1700 година освојена је слобода хришћана да могу исповедати своју веру и молити се Богу. По Лакићу, без верских слобода нема ни људских слобода, оне су услов сваког напретка и просперитета земље и народа. У време старе Црне Горе односи између Цркве и државе били су хармонични. То стање јасно дефинише члан 92 познатог Законика књаза Данила, где стоји: „У Црној Гори живи српски народ – православне вјере“. Црна Гора је тада била, каже Лакић, „једновјерна и једнонационална“ и „у постојећем Уставу Црне Горе од 2007. године – Црква и вјерске заједнице имају солидан третман али у провођењу тога уставног начела чине се пропусти, па и одступања од важећих уставних норми.“ Даље подвлачи: „Не смије се заборавити да је историјско хришћанство створило тзв. европски идентитет и да је из њега изашао сваки други идентитет“ (стр. 350). Ови ставови су изнети у тексту „Није правда у сили, већ је сила у правди“ (349–351).

Смело закорачивши у изучавање и приказивање духовности као историјског феномена и појаве, Лакић се издигао у филозофско-историјском и методолошком смислу изнад ограничења простог бављења световним идеологијама и идејама 20. и 21. века. У време катаклизмичког периода транзиције ова књига се издиже изнад досадашњих, али и садашњих тмина ограниченог сазнања, карактеристичног за догматску историографију, која је појаву религије похранила у табу теме, што није одликовало раније историографије, средњовековну и античку, на пример. Књига се бави феноменима за које аутор установљава да су последица историјских појава и збивања произашлих из ситуације у којој је религија као доминантна

сила духовности била и једна од одлучујућих сила историје. Отворено и јасно исказан налаз о значају улоге духовника као историјских личности у историји Црне Горе чини да је Зоран Лакић израстао у истакнутог браниоца светосавља у време када су се духовне вредности у Црној Гори нашле на удару транзиције. Лакићева књига, коју чине великим делом објављена излагања на научним скуповима и текстови у разној периодици, постаје књига одбране духовне вертикале и традиције Црне Горе. Произашла и изњедрена из духовне снаге самог аутора, ова књига није само важан допринос напретку и развоју историјске науке. Ово је књига одбране етике и морала у катаклизмичном времену.

Лакићева књига садржи: Предговор и Увод, шест посебних делова тематски концентрисаних историјских текстова, резиме на француском, руском и енглеском језику, драгоцене фото-прилоге, кратку биобиблиографију и две рецензије (проф. др Бориса Брајовића и др Смиљане Ђуровић). Посебно су значајне теме садржане у четири прва дела књиге, које овде наводимо у оригиналу:

„I ДИО“ (17–126) „Свети Сава – путоказ кроз вријеме; - Свети Василије Острошки – Божји дар у служби народа; - Свети Петар Цетињски и његова филозофија живота; - Православно свештенство у ослободилачким покретима Црне Горе XIX и XX вијека; - Гаврило Дожих на истортијским раскршћима“; II ДИО (129–194) – „Свети Сава и светосавље – кроз призму школске наставе; - Косовска легенда и косовски симболи у политици НОП-а 1941–1945; - Вјерско и национално у идендитету народа; - Зетска Светигора – православни храмови скадарског басена и туристичка привреда Црне Горе; - Прославе Божића у Боки Которској“; - III ДИО (197–142) – „Историјске вертикале Цркве и државе у Црној Гори; - Зашто је Његошева мисао трајна и свевремена?; - Војвода Марко Миљанов у свом и нашем времену; - Ријеч војводе Миљана Вукова; - Друштво, Црква, држава“; - IV ДИО (245–205) – „Три стотине година међудржавних односа Црне Горе и Русије; - Вјерске школе у Црној Гори; - Српство, југословенство и словенство династије Петровића у Црној Гори; - Милански едикт и његове поруке“.

Када се говори о методолошком значају Лакићеве књиге, посебно је потребно обратити пажњу на пети одељак (309–361), у коме аутор разматра и преиспитује, али и износи нове елементе духовних структура и форми, њихово обликовање и испољавање. Аутор се упушта у разобличавање неких познатих историографских

исказа, као што је, на пример, исказ да је „историја учитељица живота“ или пак да се „историја понавља“. Ове исказе, дуго присутне и општеприсутне, аутор разматра филозофско-историјски и методолошки. Када формулише наслов текста „Да ли се историја понавља“ (313–315), он износи у исто време дилему, коју формулише: „или је ријеч о процесима дугог трајања?“ За њега историја се не понавља „већ су на сцени историјски процеси дугог трајања“. „Историја нас само опомиње да је незауставива и да непоновљиво тече кроз вријеме“. (стр. 315).

Лакић се бави појединачним, посебним и општим у историјској појавидуховности Црне Горе, па се сусрећемо са текстом о „племенском идентитету“, као и текстом „Клетва и заклетва кроз историју Црне Горе“ (259), али и „Зашто стагнира наша историографија?“ Тако аутор широко отвара врата преиспитивању дефиниције и схватања појма „духовности“ од његовог поимања у оквиру опште историје до испољавања кроз конкретно-историјске појаве.

Текстови су богати Лакићевим разматрањима многих теоријских питања, као што је много расправљано међу савременим историчарима питање „краја историје“. Питања сагледава испитујући и наводећи примере из савремене историје. Занимљив је текст „Прошла будућност и будућа прошлост“ (316–318). За аутора „није све што се дешавало – прошлост, као што није историја ни све што ће се дешавати у будућности. Ни све личности нису историјске личности. Чак ни догађаји“. Подједнако су значајни са методолошке и филозофско-историјске стране и текстови „Критика и полемика“, „Ко то црта нове границе“, а особито „Клетва и заклетва кроз историју Црне Горе“ и „Вјере и нације“.

Зоран Лакић сматра да је духовност појава која је свеобухватна, и у сфери тоталне историје – незаобилазна. Духовност је идентитет вере, нације и друштва. Верско и национално је „одавно битно утицало па и створило идентитет народа“, каже Лакић. Он сматра да се не сме занемарити, кад је у питању Балканско полуострво, да су се ту смењивале цивилизације и да су све оставиле трага на овом простору. Једино на Балкану се, по њему, свака постојећа држава карактерише мултиконфесионализмом и још више национализмом у позитивном значењу. Верско, народно-национално и државно је битан фактор у формирању идентитета, па и актуелног понашања народа.

Бавећи се духовницима и значајем њиховог утицаја на историју Црне Горе, Лакић духовну вертикалу истиче као кључан и кон-

стантан феномен њене историје и појаве дугог трајања у историји. Тиме се отвара до сада нестворено питање: да ли је Црна Гора за разлику од других балканских држава у периоду дугог трајања баштинила византијско теократско наслеђе све до књаза Данила Петровића, који је раздвојио световну и духовну власт у Црној Гори.

У једном делу књиге аутор износи своје сећање на период 70-их година 20. века, када је био члан Вјерске комисије Владе Црне Горе у бившој Југославији. У том периоду новије историје упознавао се са историјом Цркве и државе, и њиховим међусобним односом, па је Лакићево сећање добра замена за архивске изворе, који нажалост нису још ни сређени а камоли доступни за научно коришћење. Тако је ова књига и прворазредни извор архивске провенијенције. Посебно скрећемо пажњу на текст о данашњим односима државе и Српске православне цркве у Црној Гори „Атак на имовину Српске Православне Цркве“ (355–361), као и на шести део књиге под насловом „Уместо закључка – Власт неће кога народ хоће“ (365–370).

Смиљана ЂУРОВИЋ

The Balkan Wars from Contemporary Perception to Historic Memory, eds Katrin Boeckh, Sabine Rutar.
London: Palgrave Macmillan, 2017, 350.

Уреднице ове књиге у свом уводу на чак три места тврде да су балкански ратови за балканске државе били значајнији и од Првог светског рата. Иако сматрамо да је та тврдња претерана, значај ових ратова, како за обликовање Балкана у XX веку тако и у покретању неких нових појава и процеса, јесте несумњив. Зборник поред нама – који због своје структурираности тежи монографији – мање се бави самим ратовима а много више њиховом перцепцијом – код савременика, као и код каснијих поколења историчара, политичара и обичних људи. Садржај зборника је укратко приказан у уводном поглављу (стр. 1–9). Следе кратки подаци о ауторима из којих се види да међу њима има и ветерана и младих докторанада.

Књига је подељена у три тематска дела од којих сваки садржи четири до пет чланака (поглавља). Први део је насловљен „Рат на Балкану: ка крају империје“ и он се бави представама, стереоти-